

11. 06. 2024

Prof.zw. dr hab. Stanisław Kasiewicz

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Marty Jakubowskiej nt. „Uwarunkowania rozwoju obrotu bezgotówkowego w Polsce” Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Wydział Nauk Ekonomicznych i Zarządzania, Toruń 2024, przygotowanej pod kierunkiem promotora dr hab. Michała Polasika, prof. UMK i promotora pomocniczego dr Agnieszki Huturskiej.

1. Ocena tytułu rozprawy oraz problemu badawczego

Sektor płatności ulega rewolucji dzięki postępowi technologicznemu, zmieniającym się zachowaniom klientów, wdrożeniu strategii transformacji cyfrowej przez banki oraz aktywnej działalności firm z sektora FinTech. Gdyby oceniać poziom dojrzałości różnych obszarów transformacji cyfrowej instytucji finansowych, to sfera płatności stanowi jedną z najbardziej zaawansowanych i jednocześnie jest jednym z najważniejszych, preferowanych kierunków zainteresowania podmiotów funkcjonującym na tym rynku.

Branża płatności obejmuje szeroki zakres usług, począwszy od tradycyjnych przelewów, natychmiastowych, on-line, płatności mobilnych, kart kredytowych i debetowych itd. Coraz szersze zastosowanie mają nowe technologie, takie jak: NFC, biometria, sztuczna inteligencja, uczenie maszynowe, blockchain itd. Co ważne, branża płatnicza obejmuje takie podmioty jak: banki emitujące instrumenty płatnicze, podmioty akceptujące, sieci płatnicze, dostawców usług handlowych, niezależne organizacje sprzedażowe czy organy regulacyjno-nadzorcze. Współczesny sektor płatności stanowi ekosystem przetwarzania płatności tworząc skomplikowaną sieć relacji między uczestnikami, którzy konkurują i współpracują, aby umożliwić płynne i bezpieczne transakcje dla klientów.

Sektor płatniczy jest relatywnie dość silnie regulowany, ponieważ od ponad dekady konkurują ze sobą tradycyjne podmioty (banki) oraz nowi, liczni i silni konkurenci - dostawcy usług płatniczych o zróżnicowanym poziomie licencjonowania. Zatem jest to branża bardzo różnorodna – także pod względem regulacyjnym, ponadto nadzwyczaj innowacyjna, w której dokonują się takie zmiany, które niektórzy określają jako przełomowe, na miarę rewolucji technologicznej i kulturowej.

Europejski sektor płatności znajduje się w trakcie silnie rozwojowej transformacji cyfrowej. Nadal utrzymuje się napływ fali innowacji, które stymulują wzrost konkurencji korzystnej dla klientów, banków i gospodarki. Jest to branża silnie regulowana. Co niezwykle istotne w swej historii podlegała ewolucji od ery pieniądza papierowego (do 1960 roku), przez erę plastiku, erę kont do ery separacji (od 2020r.).¹ Staje się coraz bardziej oczywiste, że zachodzące w ostatnich latach zmiany w branży płatności będą determinować rolę i ewolucję całego sektora bankowego. Najpoważniejszą zmianą na rynku płatności jest zdominowanie płatności gotówkowych przez płatności bezgotówkowe. W krajach europejskich proces ten przebiegał nierównomiernie w zależności od występujących uwarunkowań: technologicznych, regulacyjnych, postaw oraz zachowań klientów indywidualnych i korporacyjnych oraz przyjętych w polityce gospodarczej narzędzi konkurowania na rynku płatności.

Doktorantka słusznie przyjęła węższy zakres rynku płatności, ograniczając się do obrotu bezgotówkowego i decyzji klientów i przedsiębiorców oraz zastosowanych rozwiązań systemowych w Polsce. Moim zdaniem był to trafny wybór. Za takim podejściem przemawia to, że można było:

¹ On the cusp of the next payments era: Future opportunities for banks. McKinsey, 2023, s. 15.

- precyzyjniej określić determinanty wyboru metod płatności, w tym wpływ zasięgu akceptacji kart płatniczych na terminalach płatniczych EFT - POS,
- przedstawić specyficzne czynniki wpływające na decyzje przedsiębiorców (odkryta przez Doktorantkę luka badawcza),
- dokonać szczegółowego opisu i oceny efektów wdrożonych programów wspierających rozwój obrotu bezgotówkowego,
- określić wpływ pandemii COVID – 19 na zachowania klientów,
- porównać stan rozwoju płatności w Polsce na tle krajów europejskich.

Tytuł pracy nie jest w pełni adekwatny do zawartości merytorycznej pracy. Bardziej poprawnym tytułem byłby „Determinanty rozwoju płatności bezgotówkowych”.

Oceniam punkt 1 recenzji pozytywnie z dwóch powodów. Po pierwsze dlatego, że najłatwiej jest ustalić tytuł pracy, gdy praca jest już na ukończeniu, ale wtedy jest już za późno, bo ingerują obowiązujące procedury. Po drugie, Doktorantka zajmuje się problemem aktualnie ważnym teoretycznie i wymagającym pilnego rozwiązania z perspektywy doskonalenia praktyki konkurowania na rynku cyfrowych usług płatniczych.

2. Ocena konstrukcji rozprawy doktorskiej

Podejście do konstrukcji pracy doktorskiej może być różnie rozwiązywane. Kluczowe pytanie jest czy rozprawa doktorska cechuje się jasną, przejrzystą i konsekwentną strukturą? Osobiście preferuję takie rozwiązania, w których wyraźny jest podział pracy doktorskiej na trzy odrębne części: teoretyczna, metodyczna i warstwa przedstawiająca koncepcję realizacji własnego badania i jej znaczenie aplikacyjne dla modernizacji praktyki gospodarczej. Doktorantka przyjęła podejście hybrydowe, które jest logiczne i konsekwentne, ale mało czytelne. Punkty teoretyczne omawia się w rozdziale pierwszym (punkt 1.1) oraz w rozdziale trzecim (punkty 3.1 oraz 3.2). W pracy dominują kwestie metodyczne i badawczo-aplikacyjne. Ponadto rozdrobnienie punktów w poszczególnych rozdziałach zaciemnia obraz, jakie konkretne uwarunkowania rozwoju obrotu bezgotówkowego są analizowane w rozprawie. Gdyby mgr Marta Jakubowska ograniczyła się w planie rozprawy do 3 lub 4 punktów w każdym rozdziale, to obraz pracy byłby bardziej transparentny.

Zasługą Doktorantki jest naświetlenie wpływu i roli takich czynników jak: potrzeby i oczekiwania klientów, preferencje i rachunek ekonomiczny przedsiębiorców, technologiczne i finansowe innowacje oraz efekty instytucjonalnego czynnika, jakim było powołanie i działanie Fundacji Polska Bezgotówkowa.

Recenzowana praca doktorska składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów oraz podsumowania wniosków. W rozdziale pierwszym rozprawy przedstawiono aspekty znaczenia obrotu bezgotówkowego i gotówkowego i rozwój systemów płatności w krajach europejskich. Na uwagę zasługuje relatywnie wysoki udział transakcji gotówki w transakcjach detalicznych w Polsce w 2020 r. – liczba transakcji 46% i w ujęciu wartościowym (29%).² Interesujące są statystyki pokazujące kształtowanie się wskaźników obrotu bezgotówkowego, kosztów instrumentów płatności bezgotówkowych oraz wpływ szarej strefy na płatności.

W rozdziale drugim pracy omawia się programy wspierające rozwój obrotu bezgotówkowego w Polsce w latach 2007 – 2022 oraz aspekty regulacyjne rynku płatności. Brakuje mi syntetycznej oceny regulacji PSD 2 i prezentacji konsultowanego projektu dyrektywy PSD 3.

² Zob. M. Jakubowska, *Rozprawa doktorska*, strona 36, Tabela 1.2.

W rozdziale trzecim pracy omawia się determinanty wyboru płatności przez klientów i przedsiębiorców. Jest to rozdział zawierający najwięcej rozważanej problematyki teoretycznej. Wartościowa jest prezentacja założeń modelu Davisa (1989r.).

W rozdziale czwartym rozprawy przedstawia się wyniki kompleksowego badania zwyczajów płatniczych w latach 2018 – 2022. Ta forma badania jest określana jako badanie podłużne. Uzyskano wyniki w tym rozdziale za pomocą modeli probitowych i logitowych, które pozwalają zweryfikować teorię efektów sieciowych. Ponadto prezentuje się w tym rozdziale autorską definicję „pewności akceptacji” i jej interpretację.

W końcowym rozdziale pracy omawia się wyniki własnych badań determinant akceptacji płatności bezgotówkowych. Ten fragment pracy można uznać za najważniejszy wkład Doktorantki w badaniu płatności w Polsce. Rozdział piąty zawiera też finalne podsumowania i wnioski dla praktyki adresowane do instytucji finansowych i władz publicznych, a także odnosi się do kierunków przyszłych badań.

Oceniam tę warstwę rozprawy doktorskiej pozytywnie.

3. Ocena wymiaru teoretyczno-przeładowego

Zastanawiając się nad wątkami teoretycznymi pracy sądziłem, że będą to rozważania o aktualnym stanie rynku płatności. Chodzi o czynniki po stronie budowania warunków i zasad funkcjonowania instytucji aktywnie działających na rynku płatności, a także jak są widziane ich efekty (pozytywne i negatywne). W szczególności te czynniki, które budują i determinują rynek konkurencyjny, efektywny, uczciwy i bezpieczny dla banków i klientów. Warto byłoby uwzględnić także czynniki wpływające na korzystne efekty i powstające zagrożenia. Praca powinna opisywać czynniki jakie kreują fundamentalne cechy tego rynku, ustalić czy rynek się rozwija, czy jest to rynek zdrowy, jakie dominują mechanizmy konkurowania, jaki jest stan uregulowania rynku, jakie czynniki powodują zmiany na rynku, jaka jest ochrona klientów indywidualnych i korporacyjnych? W pracy te kwestie są poruszane fragmentarycznie i ograniczają się do opisu funkcjonowania rynku dwustronnego i zewnętrznych efektów sieciowych. Nie wiadomo dlaczego w tym rozdziale (drugi rozdział) znalazło się badanie zachowań konsumenckich dotyczących wyboru instrumentu płatniczego, przecież to nie jest warstwa teoretyczna pracy budująca jej fundamenty. Gdyby zatytułować ten punkt „Zachowania konsumenckie a wybór instrumentów płatniczych w teorii finansów” to nie byłoby podstaw do kwestionowania tego fragmentu pracy jako luźno związanego z teorią.

Na s. 14 Doktorantka pisze, że „Trzy pierwsze rozdziały mają charakter teoretyczny” z czym trudno mi się pogodzić, gdy rozdział 2 pracy został nazwany „Programy wspierające rozwój obrotu bezgotówkowego w Polsce”.

Oceniam ten wymiar pracy doktorskiej jako umiarkowanie pozytywny, część teoretyczna akcentowana jest słabiej i w miejscach, które nie znajdują się w pierwszych trzech rozdziałach.

4. Ocena wymiaru metodycznego i empirycznego rozprawy

Jest to wyróżniający się obszar badań Doktorantki. Uczestniczyła w czterech badaniach empirycznych. Badania te stosowały metody ilościowe i jakościowe wykorzystujące dane pochodzące z dużych reprezentatywnych prób, nawet liczące powyżej 5000 użytkowników. Najważniejsze jest to, że w każdym z tych badań Doktorantka Marta Jakubowska realizowała w sposób autonomiczny swoją funkcję badawczą. W badaniach ankietowych z okresu lat 2018 – 2022 była odpowiedzialna za przygotowanie narzędzia badawczego i analizę wyników w zakresie uwarunkowań stosowania cyfrowych instrumentów płatniczych, w tym opisu zjawiska „pewności akceptacji”. W badaniu międzynarodowym realizowanym metodą CAVI była odpowiedzialna za badania dotyczące europejskich zwyczajów płatniczych. W badaniu strony akceptantów Autorka rozprawy zastosowała i

przetestowała użyteczność model logitowego. Ponadto była zaangażowana w przeprowadzeniu wywiadów i opracowaniu finalnych wersji raportów. Wszystkie te badania zostały wykorzystane podczas weryfikacji hipotez sformułowanych przez Doktorantkę.

Centralnym punktem przyjętej metodyki badawczej zastosowanym w opiniowanej rozprawie był dwustronny model płatności, w którym decydującą rolę pełnią płatnicy i akceptanci płatności korzystający z tego samego instrumentu płatniczego. Jest to dość wąskie ujęcie, gdyż zawęża rolę instytucji płatniczych (Visa i MasterCard) i firm fintechowych, jaką odgrywają w rozwoju rynku bezgotówkowych płatności.

Uzyskane wyniki badania własnego:

A. Ilościowe

- zbadanie zasięgu akceptacji kart płatniczych, luki w akceptacji kart oraz deklarowane bariery i przyczyny nieakceptacji kart. Warto podkreślić, że te rezultaty uzyskano wg różnych przekrojów (branż, wielkości zatrudnienia, rodzaju przyczyn). Nie są to wyniki aktualne, bo obejmują lata 2016-2019, jednak są to rezultaty wartościowe;
- zbadanie czynników wpływających na decyzję przedsiębiorstwa o rozpoczęciu akceptacji kart. Doktorantka uwzględniła pięć grup czynników (priorytety decyzyjne menedżerów, oddziaływanie klientów, skalę działalności, charakterystyka branży, otoczenie szarej strefy (luka w akceptacji) zob. s. 152, dane z 2019 roku. Zbadała znaczący wpływ klientów i rodzaju branży (handlowo - usługowe i usługowe).

B. Jakościowe

- Indywidualne badanie jakościowe w grupie przedsiębiorców akceptujących karty płatnicze za pomocą terminala EFT POS uzyskane z Programu Polska Bezgotówkowa oraz przedsiębiorców, którzy nie akceptują kart płatniczych w latach 2018, 2020 i 2023. Liczba wywiadów od 12 do 18. Próba celowa, zrównoważona (s.156),
- dokonanie charakterystyki przedsiębiorców. Zaskakujące jest to, że wielu z nich w 2021r. nie wie, jakie płatności są akceptowane w najbliższym otoczeniu, co świadczy o braku znajomości istotnych cech płatności bezgotówkowych przez przedsiębiorców. Daje to mocny sygnał do rozważań, jaki jest realny stan konkurencji na rynku płatności w Polsce (zob. s.159).

Cztery wysunięte w pracy doktorskiej hipotezy są poprawnie sformułowane i zweryfikowane pozytywnie. Trzy pierwsze z wymienionych hipotez dotyczą czynników oddziałujących na rozwój obrotu bezgotówkowego. Czwarty (COVID-1) przyczynił się także do wzrostu płatności cyfrowych, ale był to efekt uboczny, nieprzewidywalny i dramatycznie zakłócający zachowania klientów indywidualnych i korporacyjnych. Moim zdaniem ze względu na znaczenie hipotez warto byłoby dokonać ich uzasadnienia z perspektywy teoretycznej i aplikacyjnej (s. 12 rozprawy).

Wysoko oceniam tę warstwę rozprawy doktorskiej.

5. Podsumowanie i wnioski

Fragment pracy dotyczący syntezy, napisany zgrabnie i czytelnie, najlepiej prezentuje się na tle całości rozprawy. Kilka poruszanych kwestii wymaga komentarza.

Autorka rozprawy stwierdza, że wykorzystanie płatności gotówkowych w fizycznych punktach sprzedaży jest systematycznie ograniczane na rzecz płatności za pomocą karty, **jednak tendencja ta rozwija się stosunkowo powoli** (zob. s. 163). Na następnej stronie przyznaje, że od 2018 r. nastąpiło radykalne przyspieszenie trendu w zakresie rozwoju obrotu bezgotówkowego. Udział gotówki w

transakcjach w okresie 2018 – 2022 spadł z poziomu 53% do 38%, co przeczy początkowemu stwierdzeniu, że jest to proces powolny.³

Doktorantka słusznie podkreśla, że w regulacjach sektora płatności ścierają się dwa nurty. Pierwszy nurt ukierunkowany jest na zwiększanie fiskalizacji i walkę z szarą strefą. Natomiast drugi koncentruje się na zapewnieniu dostępu gotówki dla klientów. Jednak nie dodaje, że ten drugi jest mało skuteczny.

Wydaje się, że mgr Marta Jakubowska nie docenia, że wśród czynników wyboru płatności ważnym czynnikiem stają się szybkość transakcji i wysoki poziom złożoności regulacji rynku usług płatności (s. 166).

Doceniam unikalną metodę opracowania prac doktorskich jaką zastosowano w przypadku rozprawy doktorskiej mgr Marty Jakubowskiej, która uczestniczyła aktywnie przez wiele lat w wyróżniających się i wartościowych badaniach Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania UMK. Doktorantka potrafiła znaleźć i konsekwentnie kontynuować autorski problem badawczy i nabrać umiejętności współpracy w ramach dużych zespołów. Wykazała w ten sposób nie tylko zdolność do prowadzenia samodzielnych badań, ale także udokumentować je w swoich publikacjach.

Oceniam ten wymiar pracy wysoce pozytywnie.

6. Słabości lub polemiczne aspekty pracy doktorskiej

Moim zdaniem warstwa teoretyczna jest nieco słabsza od wymiaru metodycznego i empirycznego w rozprawie mgr Marty Jakubowskiej. Na to składa się kilka przyczyn:

- a) Doktorantka nie potrafiła poprawnie i świadomie wybrać koncepcji teoretycznej, która stanowiłaby fundament pracy: strukturę merytoryczną planu pracy, wysuwane i weryfikowane hipotezy, metody badania, listę kluczowych pozycji literatury z dyscypliny finanse. Można było przyjąć jedną z poniższych koncepcji:
 - teorię innowacji przełomowych,
 - koncepcje regulacji rynku płatności (w tym PSD 2, system regulacji innowacji finansowych),
 - teorię destrukcji z perspektywy ograniczania transakcji płatności gotówką,
 - etapy ewolucji w obrocie bezgotówkowym,
 - aktywność agend państwowych w tworzeniu instytucjonalnych ram rozwoju płatności cyfrowych,
- b) brak we wstępie rozprawy przyjętych ograniczeń (co nie będzie przedmiotem badania) czy rozważań jak definiuje się podstawowe kategorie, w szczególności dotyczących uwarunkowań rozwoju obrotu bezgotówkowego),
- c) w rozprawie zbyt mało jest wątków polemicznych, które pokazywałyby stanowisko Doktorantki,
- d) czasami razi to, że nie definiuje się opisywanych pojęć np. badanie podłużne, pasywna szara strefa w płatnościach bądź nie uzasadnia się szerzej użycia modeli probitowych lub tobitowych. Doktorantka a priori zakłada, że czytelnicy jej pracy doktorskiej nie będą mieli problemów z interpretacją tych kategorii lub uzasadnieniem zastosowania tych metod.

7. Ocena strony formalnej pracy

Rozprawa doktorska mgr Marty Jakubowskiej liczy 199 stron. Podczas jej lektury można dostrzec drobne i nieliczne błędy językowe, które nie podważają poprawnej strony formalnej. Sposób

³ Na stronie 168 rozprawy podaje się, że udział gotówki w transakcjach w 2018 r. wynosił 57%.

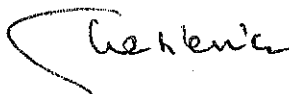
prezentacji treści w pracy jest klarowny, logiczny i uporządkowany. Zamieszczone w pracy tabele i wykresy są sporządzone czytelnie.

8. Konkluzja

Wskazane w recenzji słabsze strony dysertacji nie umniejszają jej walorów. Rozprawa stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego dotyczącego badania determinant wyboru instrumentów bezgotówkowych przez klientów i przedsiębiorców. Doktorantka w oparciu o dostępne źródła, dane, informacje, a przede wszystkim autorskie badania wzbogaciła stan wiedzy na temat czynników wyboru instrumentów cyfrowych przez klientów i przedsiębiorców. Wykazała się dobrym warsztatem badawczym i wiedzą z dyscypliny ekonomia i finanse oraz umiejętnością prowadzenia badań empirycznych. Nie mam zastrzeżeń do weryfikowanych hipotez. W mojej ocenie mgr Marta Jakubowska posiada predyspozycje do prowadzenia samodzielnie prac badawczych.

W świetle powyższego stwierdzam, że rozprawa mgr Marty Jakubowskiej „Uwarunkowania rozwoju bezgotówkowego w Polsce” spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim w obowiązujących przepisach. Na tej podstawie występuję do Rady Naukowej dyscypliny ekonomia i finanse Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu o jej przyjęcie i dopuszczenie do publicznej obrony.

Warszawa 15.05.2024

Prof. Stanisław Kasiewicz